

Agata Firlej, *Czarny kruk. O Janie Skácelu i jego poezji*, Instytut Filologii Słowiańskiej UAM, Wydawnictwo „Pro”, Poznań 2010, 136 s., ISBN 978–83–926152–8–6.

Jan Skácel należy do grona najważniejszych poetów czeskich drugiej połowy XX wieku. Jego twórczość jest jednak w Polsce mało znana, a nieliczne tłumaczenia wierszy, rozsiane (często zresztą dzięki staraniom i przekładom autorki monografii) po czasopiśmie literackich w niewielkim jedynie stopniu docierają do polskiego czy-

telnika, nie dostarczając mu pełnego obrazu wielonurtowej i bogatej Skácelowskiej poezji.

Książka Agaty Firlej stanowi zatem próbę wypełnienia istotnej luki na polskim rynku wydawniczym i literaturoznawczym (bohemistycznym). Monografistka postawiła sobie zadanie zaprezentowania czytelnikowi poezji Jana Skácela w wielopłaszczyznowych „przekrojach i zbliżeniach”. Zadanie, należy dodać, niełatwe i wymagające dogłębnego przemyślenia zarówno treści, jak i kompozycji pracy. „Klasyczny” model monografii, w chronologicznym ujęciu śledzący – we wzajemnym powiązaniu – koleje życia i twórczości, do pewnego stopnia zamyka przed autorem możliwość wyjścia poza wąskie ramy założonego wzorca opracowania badawczego i, co za tym idzie, utrudnia włączenie w tok wywodu elementów amplifikacyjnych, rozciągających rozważania na szeroki kontekst historycznoliteracki, komparatystyczny lub hermeneutyczny. Agata Firlej, nawiązując do intensywnego w ostatnich czasach, ale dość jednostronnego i opartego na stereotypach, zainteresowania kulturą czeską w Polsce, podkreśla zaś, że „zadaniem najnowszej, polskiej bohemistyki jest między innymi pokazanie literatury czeskiej w szerszym kontekście, wyrwanie jej z fałszujących obraz ograniczeń, narzuconych przez podejście komercyjne”. Autorka przypomina następnie, że „Przybliżenie sylwetki Jana Skácela polskiemu czytelnikowi jest ważne nie tylko ze względu na wciąż słabą recepcję jego twórczości w naszym kraju, ale i dlatego, że jego biografia, spleciona z powojennymi losami literatury czeskiej i najważniejszych jej twórców, pozwoli – na zasadzie *pars pro toto* – wejrzeć w dzieje tejże literatury”.

Teza ta (słuszna, choć poeta w czeskiej literaturze zajmował miejsce odrębne, nie ograniczone żadnymi grupowymi programami i zbiorowymi inicjatywami) przyświeca przede wszystkim pierwszej i drugiej (z trzech) części książki, poświęconych kolejno: biografii Skácela i losom jego dzieła. W obu autorka dąży do umieszczenia prezentowanych zagadnień w sieci powiązań literackich oraz uwikłań historycznych i politycznych. Część pierwsza, zatytułowana *Losy twórcy* opowiada o życiu poety, jego rodzinnym podglebiu, dzieciństwie i wojennej młodości, okresie studiów, pierwszych próbach literackich, współpracy z czasopiśmie „Host do domu”, zakazie publikacji po roku 1968 i trudnym dla niego (również w sensie egzystencjalnym) okresie normalizacji oraz o śmierci w przeddzień aksamitnej rewolucji (7.11.1989 r.). Opowieść tę monografistka prowadzi w tonie swobodnej gawędy, często przetykanej anegdotami, cytując wspomnienia poety i jego znajomych. Unika w ten sposób „suchej” encyklopedyczno-słownikowej informacyjności, ożywiając tok wykładu i po części nadając mu charakter dyskursu literackiego. Pozwala to na zaktywizowanie empatycznego trybu odbioru, pokazuje bowiem bohatera monografii w wielu (twórczych, zawodowych, prywatnych) wymiarach biograficznych. Czytelnik zyskuje w ten sposób nie tylko obraz życia Skácela, które stanowić może modelową ilustrację i metaforę sytuacji poety, starającego się utrzymać wolność twórczą w warunkach systemu totalitarnego, ale także poznaje „duchowy klimat epoki”, zarówno w czasach

odwilży Praskiej Wiosny, jak i w okresie normalizacyjnych represji i deformowania kultury narodowej.

Część druga – *Losy dzieła* – lokalizuje lirykę Skácela na mapie (używając określenia autorki) czeskiej literatury po roku 1945, rekapitułuje poglądy i dyskusje, jakie wokół twórczości poety toczyły się w krytyce literackiej oraz omawia recepcję tej twórczości po roku 1989. Ten fragment książki napisany został w duchu syntezy historycznoliterackiej, podającej najważniejsze fakty, przypominającej nazwiska najwybitniejszych twórców i skrótowo opisującej nurty i tendencje, decydujące o specyfice i obliczu powojennej literatury. Agata Firlej koncentruje się tu przede wszystkim wokół problemów pisarstwa „oficjalnie zakazanego”, w praktyce nie istniejącego na rynku wydawniczym (np. surrealistycznego czy undergroundowego), mniej uwagi poświęcając kulturze aprobowanej przez kręgi polityczne. Prowadzi to co prawda do szczególnego „zachwiania proporcji” (twórczość drugiego obiegu stanowiła wszak wówczas margines literatury czeskiej, z trudem jedynie docierający do świadomości przeciętnego odbiorcy i dopiero dzisiejsza perspektywa pozwala nadać jej „przynależną” centralną rangę i status), ale jest uzasadnione pozycją Skácelowskiej poezji, którą dyrektywy cenzury skazały na publikacyjny i czytelniczy niebyt. W tej sytuacji naturalnym kontekstem dla liryki poety pozostaje, co autorka słusznie podkreśla, kultura dysydencka, często wpleciona w dyskurs polityczny, czasami jednak – jak w przypadku utworów Skácela – po prostu „niezaangażowana”, rozważająca uniwersalne kategorie antropologiczne i metafizyczne i odwołująca się do „nieprawomyślnych” nurtów filozoficznych (np. egzystencjalizmu).

Trzecia – najobszerniejsza – część książki, opatrzona tytułem *Interpretacje* poświęcona została egzegezie wybranych wierszy Skácela. Monografistka zastosowała w niej, co zaznacza we *Wprowadzeniu*, metodę hermeneutyczną, wzbogaconą o nawiązania do fenomenologii Bachelarda i filozofii Marquarda. Metoda ta pozwala jej na dogłębne i drobiazgowo przyjrzenie się poszczególnym tekstom, odnalezienie ich „centrum znaczeniowego” i jednocześnie broni przed pokusą zbyt radykalnego ingerowania w sens Skácelowskich wierszy, często operujących strategią niedookreślenia, eksponowania wieloznaczności i podtrzymywania w niedopowiedzeniu metafizycznej Tajemnicy. Jak bowiem Agata Firlej podkreśla:

Celem literaturoznawstwa nie jest „przepisanie” wiersza prozą (naukową), ani też apodyktyczne ‘wytlumaczenie’ go, a jedynie oświetlenie go na szerszym tle, wydobyć fenomenu na tle rozmaitych kontekstów. Autor niniejszej książki podziela nieufność części polskich literaturoznawców do koncepcji badań literackich, która każe badaczowi być „mądrzejszym” od literatury i spychać ją niejako na drugi plan.

Zgodnie z tak zakreślonym założeniem autorka stara się nie tyle wyeksplikować odbiorcy sens przywoływanych utworów, co zaproponować mu tropy interpretacyjne i pomóc mu w uważnej i „rozumiejącej” lekturze, raczej zadając wierszom pytania, niż formułując ostateczne odpowiedzi.

Strategia hermeneutyczna nie służy jednak wyłącznie i nie służy przede wszystkim wykładni pojedynczych i potraktowanych jako autonomiczne całości utworów. Monografistka łączy bowiem wiersze z poszczególnych tomików poetyckich w grupy tematyczne i problemowe, rezygnując z typowego dla większości monografii ukazywania chronologicznej ewolucji twórczości i dzięki temu eksponując jej jedność, kompleksowy charakter i swoistą systematyczność w eksplorowaniu podstawowych zagadnień filozoficznych, egzystencjalnych czy metafizycznych, nurtujących współczesnego człowieka. Książka ogniskuje zatem uwagę czytelnika na swoistych „kluczach semantycznych”, otwierających drogę ku istocie Skácelowskiej poezji. Omawia kolejno zagadnienia czasu, przestrzeni, motywów odrzucenia, unieruchomienia, konspiracji i grzechu, języka poetyckiego oraz orientalnych i antycznych inspiracji, które decydują o „kulturowym zakorzenieniu” twórczości poety.

Monografia Agaty Firlej stanowi zatem cenny pod względem poznawczym przyczynek do badań nad poezją czeską, którą pokazuje tak, by podkreślić jej cechy uniwersalne, mogące wzbudzić zainteresowanie zagranicznego czytelnika. Przedstawia dzieło autora mało w Polsce znanego i czyni to, umiejętnie łącząc dyskurs naukowy (poparty bogatą i rzetelnie przemyślaną bibliografią) z narracją popularyzującą, ułatwiającą czytelnikowi nie tylko orientację w świecie obcej mu (lub przyswojonej jedynie na poziomie stereotypów i ogólników) twórczości, ale także upowszechniającą umiejętność „głębokiej interpretacji” tekstu poetyckiego. W interesujący sposób opowiada o istotnym fragmencie dziejów czeskiej literatury powojennej, ukazując jej trudną, ale konsekwentną walkę o autonomię i prawo do zajmowania się najważniejszymi problemami jednostki ludzkiej w świecie, w którym postulat politycznego zaangażowania stanowił „warunek konieczny” istnienia na rynku wydawniczym i obecności w świadomości odbiorców. Dzięki niej polski czytelnik zyskuje możliwość przeżycia bogatej, wielowątkowej i przesyconej głębokimi wartościami antropologicznymi poezji Jana Skácela i odkrycia swoistej „bliskości w obcości”, która czyni z naszych kultur przedmiot wzajemnego przyciągania i fascynacji.

Książka Agaty Firlej, zapelniając kolejne „puste miejsce” w polskiej recepcji czeskiej literatury współczesnej, wpisuje się w dyskusję na temat obustronnych relacji kulturowych, budowaną w oparciu o poczucie odrębności, ale i konsekwentnie poszukującej płaszczyzn porozumienia. W dyskusji tej monografistka zdecydowanie podąża za tymi głosami i stanowiskami, które, nastawione na odnajdywanie „powinowactw z wyboru”, akcentują prymat powszechności nad partykularyzmem i które demonstrowują to, co w naszych literaturach wspólne i analogiczne i co może stanowić punkt wyjścia dla prawdziwie przeżytej i rzetelnie przemyślanej lektury czeskiej twórczości w Polsce.

Należy jedynie żałować, że podobnych monografii powstaje mało i że wielu czeskich twórców nadal czeka u nas na odkrycie i na włączenie w krąg świadomości czytelniczej.

Anna Gawarecka, Poznań